

Serhii Plokhy

THE GATES OF EUROPE

A HISTORY
OF
UKRAINE

BASIC BOOKS,
A MEMBER OF THE PERSEUS BOOKS GROUP
NEW YORK

Сергій Плохій

БРАМА ЄВРОПИ

ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
ВІД
СКІФСЬКИХ
ВОСН
ДО
НЕЗАЛЕЖНОСТІ

ХАРКІВ КЛУБ
2016 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 93/94
ББК 63.3
П39

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Видаеться з дозволу Basic Books, an imprint of Perseus Books LLC. (США)
та літературного агентства Олександра Корженевського (Росія)

Перекладено за виданням:

Plokhy S. The Gates of Europe : a History of Ukraine / Serhii Plokhy. — New York :
Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 2015. — 432 p.

Переклад з англійської Романа Клочка

Дизайнер обкладинки Микита Тітов

Популярні видання

ПЛОХІЙ Сергій

Брама Європи

Керівник проекту В. В. Столяренко
Координатор проекту К. В. Новак
Відповідальний за випуск О. М. Пікалов
Редактор Н. Я. Косенко
Художній редактор Т. Волошина
Технічний редактор В. Г. Євлахов
Коректор Д. А. Шелест

Підписано до друку 29.06.2016.
Формат 60x90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 31.
Наклад 10000 пр. Зам. №

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Гlobus”»
61012, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-1056-1 (укр.)
ISBN 978-0-465-05091-8 (англ.)

© Serhii Plokhy, 2015
© Hemiro Ltd, видання українською
мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейно-
го Дозвілля», переклад і художнє
оформлення, 2016

ПЕРШІ ВІДГУКИ ПРО «БРАМУ ЄВРОПИ»

Сергій Плохій створив прекрасну нову книгу з історії України для цих неспокійних часів — авторитетну та новаторську і разом з тим зрозумілу, доступну, від її читання отримуєш задоволення.

— Ендрю Вілсон, —
професор українських студій
Університетського коледжу Лондона

Сергій Плохій пропонує коротку, але всеосяжну історію України, що контекстуалізує сучасну політику пана Путіна як агресію проти волі українського народу, а також проти порядку, що встановився наприкінці «холодної війни». Приємна в прочитанні, «Брама Європи» захопить тих, хто добре знайомий з московським викладом фактів, пізнавальною подорожжю минулим України.

— Джон Гербст, —
колишній посол США в Україні

Громадянам України

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	20
I. НА ПОНТИЙСЬКОМУ КОРДОНІ.....27	
РОЗДІЛ 1. Край світу	28
РОЗДІЛ 2. Поява слов'ян.....40	
РОЗДІЛ 3. Вікінги на Дніпрі.....51	
РОЗДІЛ 4. Північна Візантія	61
РОЗДІЛ 5. Ключі від Києва.....71	
РОЗДІЛ 6. Pax Mongolica	82
II. СХІД ЗУСТРІЧАЄ ЗАХІД97	
РОЗДІЛ 7. Творення України	98
РОЗДІЛ 8. Козаки.....111	
РОЗДІЛ 9. Східна Реформація	126
РОЗДІЛ 10. Велике повстання.....141	
РОЗДІЛ 11. Дніпровський розкол.....154	
РОЗДІЛ 12. Вирок Полтави.....166	
III. МІЖ ІМПЕРІЯМИ181	
РОЗДІЛ 13. Нові обрії	182
РОЗДІЛ 14. Книги Буття.....199	
РОЗДІЛ 15. Прозорий кордон.....217	
РОЗДІЛ 16. Час змін	233
РОЗДІЛ 17. Незавершена революція.....247	

IV. СВІТОВІ ВІЙНИ	263
РОЗДІЛ 18. Народження нації	264
РОЗДІЛ 19. Втрачена мрія.....	281
РОЗДІЛ 20. Комунізм і націоналізм.....	297
РОЗДІЛ 21. Сталінська фортеця.....	318
РОЗДІЛ 22. Гітлерівський Lebensraum.....	335
РОЗДІЛ 23. Переможці	357
V. ШЛЯХ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ	373
РОЗДІЛ 24. Друга радянська республіка	374
РОЗДІЛ 25. Прощавай, Леніне!	394
РОЗДІЛ 26. Майдан Незалежності.....	415
РОЗДІЛ 27. Ціна Свободи	433
<i>Епілог. Перечитування історії.....</i>	445
<i>Подяки.....</i>	455
<i>Хронологічна таблиця.....</i>	456
<i>Хто є хто в українській історії.....</i>	469
<i>Рекомендована література</i>	477
<i>Алфавітний покажчик.....</i>	484

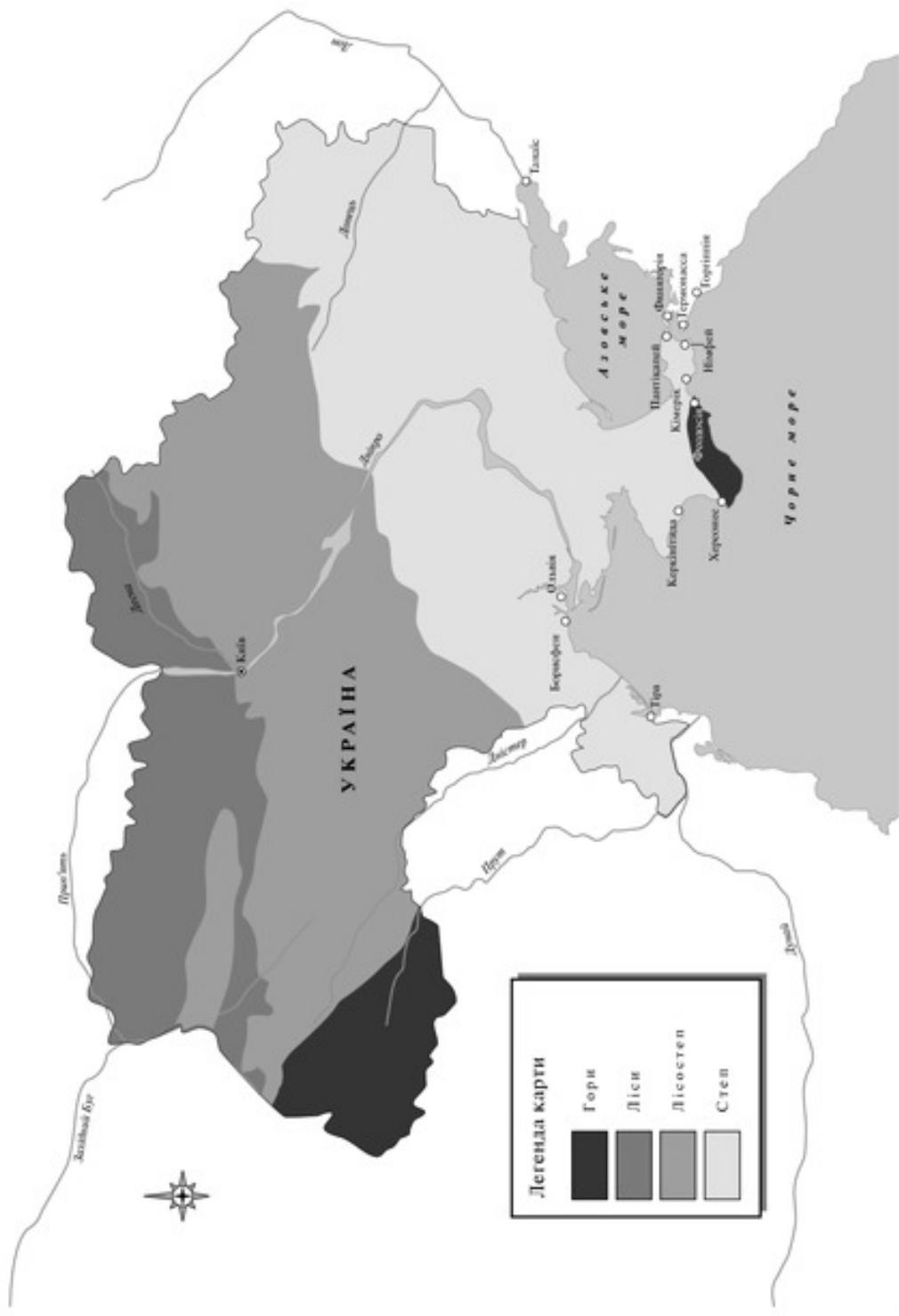

Рис. I. Грецькі колонії. 770—100 рр. до н. е.

Рис. 2. Київська Русь у 980—1054 рр.

Джерело: Zenon E. Kohut, Bohdan Y. Nebesio, and Myroslav Yurkevich, *Historical Dictionary of Ukraine* (Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: Scarecrow Press, 2005)

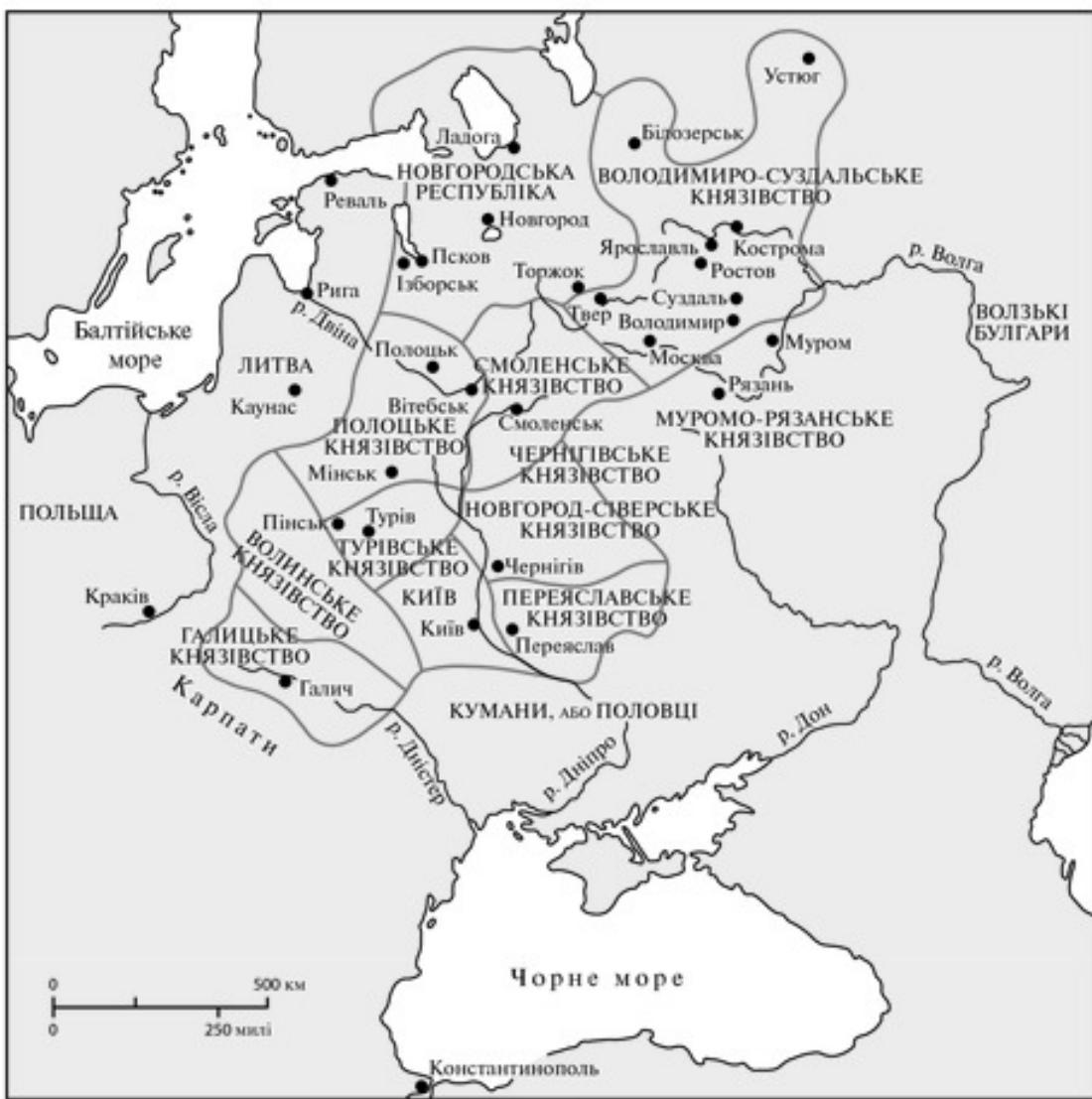

Рис. 3. Руські князівства близько 1100 р.

Джерело: *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Former Soviet Union* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)

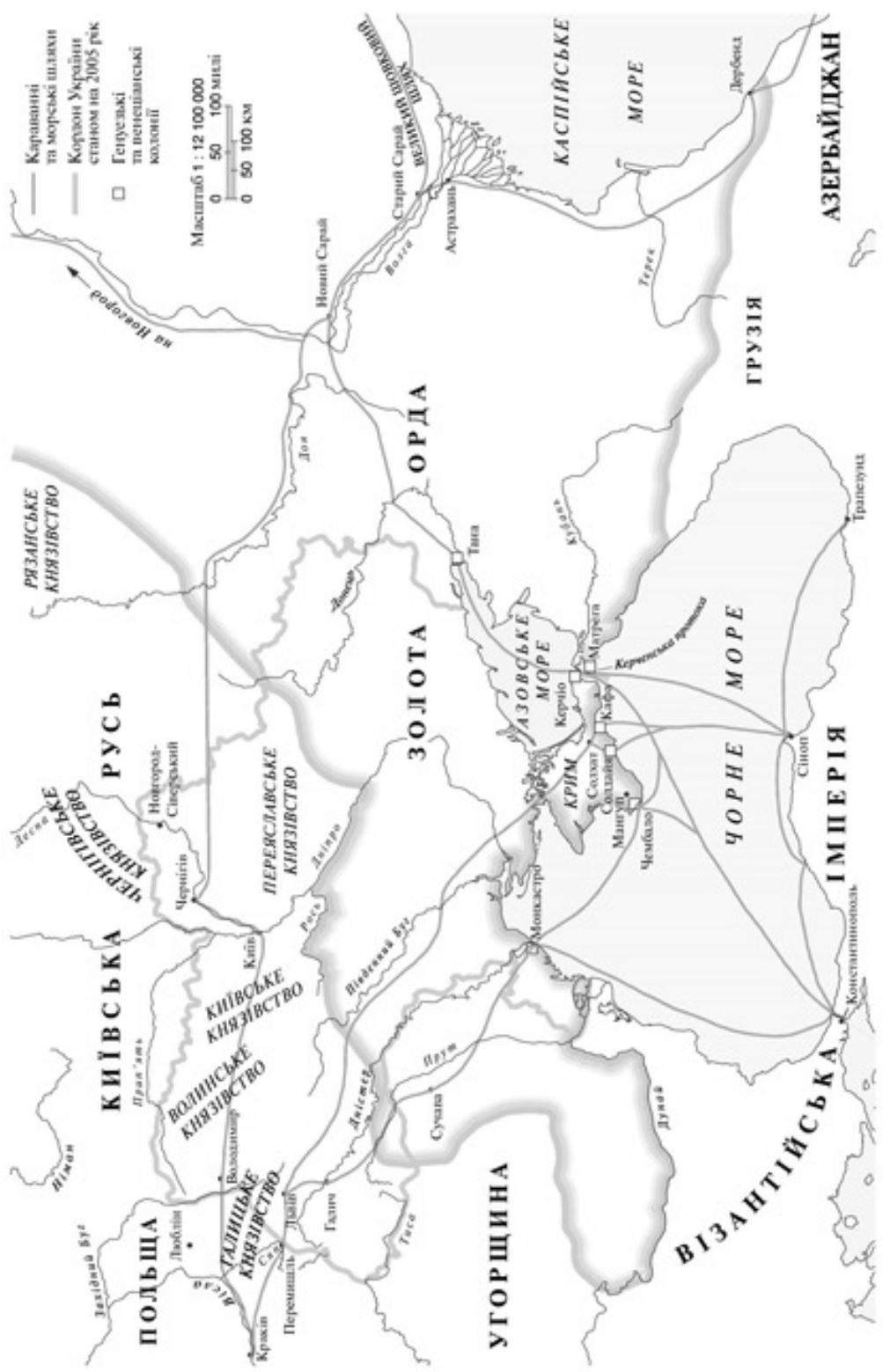

Рис. 4. Золота Орда близько 1300 р.

Джерело: Paul Robert Magosci. *A History of Ukraine: The Land and Its People* (Toronto: University of Toronto Press, 2010), p. 117, map. 10.

Рис. 5. Землі Речі Посполитої в XVI—XVIII ст.ст.

Джерело: *Encyclopedia of Ukraine*, ed. Volodymyr Kubijovy//c and Danylo Husar Struk, vol. IV (Toronto: University of Toronto Press, 1993)

Рис. 6. Козацька Україна близько 1650 р.

Джерело: Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, ed. Frank E. Sysyn et al., vol. IX, bk. 1 (Edmonton and Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2005).

Рис. 7. Гетьманщина та навколоишні території в 1750-х рр.

Джерело: Zenon E. Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s—1830s* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988), p. xiv.

ВСТУП

Українці мають таке саме право пишатися своєю роллю у зміні світу, як шотландці та інші нації, про які написано книжки, що підтверджують їхні претензії на формування курсу історії людства. У грудні 1991 року, коли українські громадяни масово пішли голосувати за свою незалежність, вони одночасно списали Радянський Союз на смітник історії. Тодішні події в Україні мали далекосяжні міжнародні наслідки й дійсно змінили хід історії: уже за тиждень після українського референдуму розпався Радянський Союз і президент Джордж Буш оголосив про завершення довготривалої та виснажливої «холодної війні».

Потім світ побачив Україну на телеекранах у листопаді 2004 року, коли вдягнений у святковий помаранчевий колір натовп заповнив вулиці та площі Києва, вимагаючи справедливих виборів, і таки домігся свого. Помаранчева революція дала спільну назву численним «кольоровим революціям», що прокотилися від Лівану до Сербії та від Грузії до Киргизстану, сколихнувши авторитарні режими. Кольорові революції не змінили пострадянського світу, але залишили по собі тривалі спогади й надію на те, що одного дня все може змінитися. Українці знову з'явилися на телеекранах усього світу в листопаді та грудні 2013 року, коли ще раз заповнили київські вулиці, цього разу на підтримку тісніших зв'язків з Європейським Союзом. У час, коли рівень захоплення Європейським Союзом досяг наднізької позначки серед його членів, готовність українців виходити на вулиці та стояти там при мінусових темпе-

ратурах дні, тижні й місяці здивувала і надихнула громадян Центральної та Східної Європи.

Події в Україні набули неочікуваного та трагічного повороту на початку 2014 року, коли зіткнення між протестувальниками та урядовими військами жорстоко розірвали святкову, схожу на вуличні гуляння атмосферу початку протестів. Просто перед телекамерами міліцейські спецпризначенці та снайпери відкрили вогонь, поранивши та вбивши десятки проєвропейських демонстрантів. Ці зображення шокували світ. Таку ж реакцію викликала і російська анексія Криму в березні 2014 року, а трохи пізніше, тієї ж весни, гібридна воєнна кампанія Москви на Донбасі, на сході України. У липні знищення проросійськими сепаратистами малайзійського літака з майже 300 особами на борту перетворило конфлікт з російсько-українського на справді міжнародний. Події в Україні мали потужний вплив на європейські та світові справи, змусивши політиків говорити про «битву за майбутнє Європи» та повернення «холодної війни» в ту саму частину світу, де вона, здавалося, завершилася 1991 року.

Що спричинило українську кризу? Яку роль у цих подіях відіграє історія? Що відрізняє українців від росіян? Хто має права на Крим та Східну Україну? Чому українські події мають важливі міжнародні наслідки? Подібні питання, що останніми роками порушувалися знову й знову, заслуговують на детальні відповіді. Щоб зрозуміти тенденції, що лежать в основі поточних подій в Україні, та їхній вплив на світ, потрібно зрозуміти їхні витоки. Це в найзагальніших рисах і є головним завданням цієї книжки, написаної з надією, що історія може допомогти зрозуміти сучасність і в такий спосіб вплинути на майбутнє. Незважаючи на те що зараз важко (якщо взагалі можливо) передбачити результат та довготермінові наслідки нинішньої української кризи або майбутнє України як держави, подорож у минуле допоможе нам розібратися в потоці щоденних новин і дозволить нам вдумливіше реагувати на події й таким чином формувати їхні результати.

Ця книжка являє собою *longue durée*¹ історію України від часів Геродота до занепаду СРСР і нинішнього російсько-українського конфлікту. Але як можна «запакувати» більш ніж тисячу років історії країни розміром з Францію, з 46 млн громадян сьогодні й сотнями мільйонів, що жили тут протягом тисячоліть, у кілька сотень сторінок? Потрібно шукати й відбирати найважливіше, як це завжди робили історики. Однак їхні підходи відрізняються. Засновник сучасної української історіографії Михайло Грушевський (1866—1934), один з героїв цієї книжки та вчений, чиїм ім'ям названо кафедру історії України в Гарвардському університеті, розглядав свій предмет як історію нації, яка існувала з незапам'ятних часів і знала періоди розквіту, занепаду та відродження, а останньою її кульмінацією вважав розбудову української державності під час Першої світової війни та після неї.

Грушевський заклав підвалини української історії як окремої галузі досліджень, але багато хто з його критиків та послідовників піддавав сумніву такий підхід. Учні Грушевського наголошували на історії української державності; радянські історики подавали історію України як історію класової боротьби; деякі західні автори підкреслюють її багатонаціональний характер; сьогодні дедалі більше науковців схиляються до транснаціонального підходу. Останні тенденції в написанні української та інших національних історій вплинули й на мою розповідь. Я також використав недавній культурологічний поворот в історичній науці та в дослідженнях історії національної самосвідомості. Питання, що я їх порушую, сформовані сучасністю, але я намагався зробити все, щоб не проектувати сучасних особистостей, симпатій, ідей, мотивів та почуттів на минулі.

¹ Довготривалий (фр.). Таку назву дістала методика історичних досліджень, запропонована представниками французької «школи анналів», що надавала перевагу дослідженню довготривалих історичних структур над подіями, тобто «короткої» історії. Представники цієї історичної школи намагалися відтворити «тотальну історію», що являла б собою опис усіх зв'язків, що існують у суспільстві, — соціальних, економічних, культурних тощо. (Тут і далі прим. пер., якщо не зазначено інше.)

Назва цієї книжки, «Брама Європи», є, звичайно ж, метафорою, але не треба сприймати її легковажно чи відкидати як маркетинговий хід. Європа є важливою частиною української історії, так само як і Україна — європейської. Розташована на західному краю Євразійського степу, Україна протягом багатьох століть була брамою Європи. Інколи, коли «брама» зачинялася внаслідок війн чи конфліктів, Україна допомагала зупинити іноземні навали зі сходу та заходу; коли ж вона була відчинена, як це найчастіше траплялося в українській історії, вона пра-вила за міст між Європою та Азією, сприяючи обміну людьми, товарами та ідеями. Протягом століть Україна також була міс-цем зустрічі різних імперій — від Римської до Османської, від Габсбургів до Романових. У XVIII столітті Україною керували з Санкт-Петербурга й Відня, Варшави та Стамбула. У XIX сто-літті з цього переліку лишилися тільки перші дві столиці. У дру-гій половині ХХ століття на більшості українських земель па-нуvala лише Москва. Кожна з імперій претендувала на землю та її багатства, залишаючи свій відбиток на ландшафті та ха-рактері населення, сприяючи формуванню особливої прикор-донної ідентичності та духу.

«Народ» та «нація» є важливими, хоча й не домінуючими категоріями аналізу та елементами історії, які, поряд з ідеєю Європи, визначають характер цієї розповіді. Ця книжка опові-дає історію України згідно з кордонами, визначеними етногра-фами та картографами кінця XIX — початку ХХ століття, що часто (але не завжди) збігалися з кордонами сучасної Україн-ської держави. Вона простежує розвиток ідей та характерні особливості, що єднають ці землі від часів Київської держави, відомої в історіографії як Київська Русь, і до постання сучасно-го націоналізму й пояснює походження сучасної Української держави та політичної нації. При цьому оповідь фокусує увагу на українцях як найбільшій демографічній групі, а згодом — головній силі, що стояла за створенням сучасної нації та держа-ви. Вона водночас приділяє увагу й національним меншинам

України, особливо полякам, євреям та росіянам, і трактує сучасну багатоетнічну та багатокультурну українську націю як таку, що ще формується. Українська культура завжди існувала в одному просторі з іншими культурами й від самого початку змушена була шукати *modus vivendi*¹ з «іншими». Здатність українського суспільства долати зовнішні та внутрішні кордони й узгоджувати ідентичності, створені ними, є головною особливістю історії України, представленої в цій книжці.

Політичні події, вітчизняні та світові, створюють зручну сюжетну лінію, та під час написання цієї книжки я переконався, що географічні, екологічні та культурні чинники є тривалішими в часі й тому мають найбільший вплив у довгостроковій перспективі. Сучасна Україна, якщо розглядати її з точки зору *longue durée* культурних напрямків, є результатом взаємодії двох рухомих кордонів: один — між євразійськими степами та східноєвропейським лісостепом, інший — між східним та західним християнством. Перший кордон розділяв також осіле й кочове населення і в результаті християнство та іслам. Другий бере початок від поділу Римської імперії між Римом і Константинополем і позначає відмінності в політичній культурі європейського заходу та сходу, що існують дотепер. Рух цих кордонів, що відбувався протягом століть, призвів до утворення унікального набору культурних рис, що сформували основи сучасної української самосвідомості.

Про історію України неможливо розповідати, не згадуючи історії її регіонів. Культурний та соціальний простір, створений рухом кордонів, був неоднорідним. Щоразу, як державні та імперські кордони перетинали українську етнічну територію, вони утворювали окремі культурні простори, що стали основою для українських регіонів, — колишнє підугорське Закарпаття; підвстрійська в минулому Галичина; Поділля та Волинь, що були під контролем Польщі; козацьке Лівобережжя Дніпра з по-

¹ Дослівно: «способ жити» — латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди.

низзям цієї річки; Слобідська Україна і, нарешті, узбережжя Чорного моря та Донецький басейн, колонізовані за часів Російської імперії. На відміну від моїх попередників, я не намагаюся розглядати історію різних регіонів (таких як російська та австрійська частини України) в окремих розділах книжки, а переважно описую їх разом, здійснюючи таким чином порівняльний аналіз їхнього розвитку в конкретний період.

І наостанок — кілька слів про термінологію. Пращури сучасних українців жили в десятках різних домодерних та модерніх князівств, королівств, імперій і протягом своєї історії мали різні назви та особливості. Для позначення своєї землі вони використовували два основних слова — «Русь» та «Україна». Термін «Русь» (латиницею — «Rus'»), принесений до цього регіону вікінгами в IX—Х століттях, був перейнятий населенням Київської Русі, яке прийняло їхніх князів та воїнів до свого товариства і слов'янізувало їх. Предки сьогоднішніх українців, росіян та білорусів прийняли назву «Русь» у формах, що варіювалися від скандинавської/слов'янської «Русь» до еллінізованої «Россия». У XVIII столітті московські царі визначили останню форму офіційною назвою своєї держави та імперії.

Українців називали по-різному, залежно від періоду та регіону, де жили: русини — у Польщі, рутени — в імперії Габсбургів, малороси — в Російській імперії. У XIX столітті будівничі української нації вирішили покласти край цій плутанині, відмовившись від назви «Русь» і чітко відокремивши себе від решти східнослов'янського світу, особливо від росіян, вибравши назви «Україна» та «українці» для позначення своєї землі та етнічної групи, як у Російській імперії, так і в Австро-Угорщині. Назва «Україна» має середньовічне походження і на початку раннього Нового часу стосувалася козацької держави в Наддніпрянській Україні. У колективній свідомості громадських діячів XIX століття козаки, більшість із яких мала місцеве походження, становили основу українців. Щоб поєднати «руське» минуле та «українське» майбутнє, Михайло

Грушевський назвав свою видатну 10-томну працю «Історія України-Руси». Фактично кожен, хто сьогодні пише про українське минуле, мусить уживати два або навіть більше термінів для позначення предків сучасних українців.

У цій книжці я використовую термін «Русь» переважно (але не винятково) щодо середньовічної доби. Термін «русини» застосовую до українців раннього Нового часу, а «українці» — коли пишу про новітній час. З моменту проголошення незалежної Української держави 1991 року всіх її громадян стали називати українцями, незалежно від етнічного походження. Така номенклатура відображає поточні норми західної академічної історіографії, і, хоча й викликає деякі ускладнення, сподіваюся, не спричинить путанини.

«Прийди і виждь», — писав анонімний автор «Історії Русів», одного з основоположних творів модерної української історіографії, наприкінці своєї передмови. Я не можу уявити кращого завершення й для цієї передмови.

I

НА ПОНТИЙСЬКОМУ
КОРДОНІ

РОЗДІЛ 1

КРАЙ СВІТУ

Першим істориком України був Геродот, «батько історії» власною персоною. Така честь зазвичай випадає країнам та народам, які належать до середземноморського світу. Україна — смуга степів, гір та лісів на північ від Чорного моря, відомого грекам як *Pontos euxheinos* («Гостинне море», латинізоване римлянами як *Pontus euxinus*), — була важливою частиною цього світу. Світ Геродота починається в містах-державах Давньої Греції, простягаючись до Єгипту на півдні та Криму й pontійських степів на півночі. Якщо Єгипет був землею стародавньої культури та філософії, яку старалися вивчати й наслідувати, то територія нинішньої України становила прикордонну смугу, де грецька цивілізація зіткнулася зі своїм варварським *alter ego*¹. Це був перший рубіж політичного та культурного простору, що пізніше стане відомим як «західний світ». Це було місце, де Захід почав визначати себе та «іншого».

Геродот, чиє ім'я грецькою звучить як «Геродотос» (*Herodotos*), походив із Галікарнаса, грецького міста, розташованого на території сучасної Туреччини. У V столітті до нашої ери, коли він жив, писав і рекламиував свою «Історію», місце, де він народився, було частиною Перської імперії. Геродот провів значну частину свого життя в Афінах, жив у Південній Італії, не раз перетинав Середземномор'я та відвідував Близький Схід, мандрюючи їхніми просторами до Єгипту та Вавилону. Шанувальник

¹ Друге «я» (лат.).

афінської демократії, він писав іонійською грецькою, але його інтереси були настільки глобальними, наскільки це було можливим у ті часи. Його «Історія», пізніше поділена на дев'ять книг, розглядала витоки греко-перських війн, що почалися 499 року і тривали до середини V століття до нашої ери Геродот був сучасником війн і досліджував цю тему протягом 30 років після закінчення війн 449 року до н. е. Він змалював цей конфлікт як епічну битву між свободою та рабством: першу уособлювали греки, друге — перси. Хоч він і мав власні політичні та ідеологічні симпатії, та все ж хотів розповісти про обидві сторони конфлікту. За його словами, він мав на меті «зберегти пам'ять про минуле, записавши дивовижні подвиги як греків, так і варварів».

Зацікавлення «варварською» частиною розповіді привернуло увагу Геродота до pontійських степів. 512 року до нашої ери, за 13 років до початку війн, Дарій Великий, безумовно один із наймогутніших правителів Перської імперії, рушив на територію цього регіону, щоб помститися скіфам, які зіграли з ним злий жарт. Скіфські царі, кочові правителі величезної держави в Північному Причорномор'ї, змусили Дарія пройти маршем увесь шлях від Дунаю до Дону в гонитві за їхнім високомобільним військом і не дали йому жодного шансу зав'язати битву. Це була принизлива поразка для правителя, який стане головною загрозою для грецького світу за якихось півтора десятка років. У своїй «Історії» Геродот не шкодує зусиль для викладу всього, що він знов або колись чув про таємничих скіфів, їхню землю, звичаї та суспільство. Схоже, що, незважаючи на його численні подорожі, він ніколи не відвідував цього регіону і змушений був покладатися на історії, розказані іншими. Але складений ним детальний опис скіфів та земель і народів, якими вони правили, робить його не лише першим істориком, а й першим географом та етнографом України.

Землі на північ від Чорного моря були вперше заселені неандертальськими мисливцями на мамонтів 45 000 років до нашої

ери, про що відомо з археологічних розкопок їхніх жител. У VI тисячолітті до н. е. носії так званої культури Кукутені-Трипілля заселили лісостепову прикордонну смугу між Дунаєм та Дніпром, займалися скотарством та землеробством, будували величезні поселення, виготовляли глиняні скульптури та фарбовану кераміку. Приблизно 3500 років до нашої ери люди, які населяли pontijs'кі степи, уперше у світі приручили коня. Деякі науковці, поєднуючи дані археології, лінгвістики та генетики, доводять, що степи між Волгою та Доном стали пра-батьківщиною іndoєвропейських мов та племен, з виділенням балто-слов'янської групи племен на рубежі IV та III тисячоліть до нашої ери та поділом цієї групи на балтів та слов'ян у середині II тисячоліття до нашої ери. Цей поділ стався в лісах північної України та на просторах сучасної Білорусії та Польщі, у той час як причорноморські степи на той період контролювали носії іранських мов.

До того як Геродот почав рекламиувати уривки зі своєї праці в середині І тисячоліття до нашої ери, більшість греків дуже мало знали про землі на північ від Чорного моря. Вони вважали їх краєм варварів та місцем ігрищ богів. Дехто вірив, що саме там, на острові в гирлі Дунаю чи Дніпра, Ахілл, герой Троянської війни та гомерівської «Іліади», знайшов свій вічний спокій. Амазонки — жінки-воїни, які відрізали праву грудь, аби краще стріляти з луків, також жили в цих землях, десь біля Дону, дехто чув про жорстоких таврів із Криму, півострова, відомого грекам під назвою Таврика. Їхня правителька Іфігенія не виявляла жодного співчуття до мандрівників, яким не пощастило з пошуком прихистку від чорноморських штурмів на скелястих берегах Криму. Вона приносила їх у жертву богині Артеміді, яка вберегла її від смертної кари, оголошеної її батьком Агамемноном. Було мало охочих мандрувати до земель, таких небезпечних, як ті, що межували з «Гостинним морем», яке насправді було дуже важке для навігації та відоме своїми суверими штурмами, що з'являлися нізвідки.

Уперше греки отримали більш-менш надійну інформацію про землі на північному узбережжі Чорного моря від народу-войнів, названих кімерійцями, які з'явилися в Анатолії після того, як скіфи витіснили їх із pontійських степів у VIII столітті до н. е. Кочовики-кімерійці спочатку перебралися на Кавказ, а потім на південь, до Малої Азії, зустрівшись із середземноморськими культурами, які мали довгу традицію осілогенного життя та поважні культурні досягнення. Там кочові воїни стали тими варварами, які згадуються в Біблії, де пророк Єремія описує їх так: «Лука та ратище міцно тримають, жорстокі вони й милосердя не мають, їхній голос, як море реве, і гарцюють на конях вони... Ушикований, мов чоловік той до бою, на тебе, о дочки Сіону!»¹ Образ кімерійців як жорстоких воїнів потрапив до сучасної поп-культури. Арнольд Шварценеггер зіграв Конана-варвара — фантастичного персонажа, вигаданого 1923 року письменником Робертом Е. Говардом, — короля Кімерії у голлівудському фільмі 1982 року.

Крим та Північне Причорномор'я стали частиною грецької ойкумені в VII—VI століттях до н. е., після того як кімерійці змушені були покинути свою батьківщину. Тоді розпочалося швидке зростання грецьких колоній у регіоні, більшість із них було засновано поселенцями з Мілета, одного з наймогутніших грецьких полісів того часу. Сіноп, заснований мілетцями на південному узбережжі Чорного моря, сам став метрополією. До колоній на північному березі належали Пантікапей біля теперішньої Керчі, Феодосія на місці сучасної Феодосії та Херсонес біля сучасного міста Севастополя. Та набагато відомішою мілетською колонією була Ольвія у гирлі Південного Бугу (інша назва — Бог) — там, де він впадає у ще більше гирло Дніпра, а їхні води разом вливаються в Чорне море. Характерними рисами цього міста були кам'яні мури, акрополь та храм Апполона Дельфійського. За археологічними даними, у часи

¹ Книга пророка Єремії, 6:23 (переклад І. Отієнка).

ПОДЯКИ

Я хотів би подякувати Джилл Нірім за пошук чудового видавництва для видання рукопису; Ларі Хеймерт за те, що вона з ентузіазмом узяла на себе редактування та видання цієї книжки; її команді з видавництва «Бейсік Букс», особливо Рожеру Лабрі, за те, що зробили це можливим; Мирославу Юркевичу за редактування різних варіантів рукопису; моїй дружині Олені за критику та в кінцевому підсумку схвалення; Володимиру Кулику, Геннадію Єфименку, Роману Процику, Франку Сисину, Сергію Єкельчику, Андрію Заярнюку, Майклу Флаєру за уточнення тексту; моїй докторантці Меган Данкан Сміт за те, що була прекрасним асистентом у викладанні моого курсу «Кордони Європи: Україна з 1500 року», де я використав деякі з ідей, представленіх у книзі; магістрантам та студентам програми бакалаврату Гарвардського університету, які взяли цей курс восени 2014 року, за їхні питання, повідомлення електронною поштою і, звичайно, запити й коментарі на веб-сайті — всі вони відбилися в цій книзі. Нарешті, я хочу подякувати всім, хто впродовж усієї моєї довгої кар'єри історика й педагога допоміг мені зрозуміти, що повинно й не повинно бути в цій книзі. Звичайно, вони не є відповідальними за будь-які недоліки.

Ця книжка прийшла до українського читача завдяки уважному до авторського слова перекладові Романа Клочка. Наукову редакцію перших трьох розділів перекладу здійснив Сергій Лунін. Супровід книжки крізь терни видавничого процесу майстерно провела Катерина Новак. Усім їм — моя щира подяка.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

Світова історія: 45 тисяч рр. до н. е. люди приходять у південну Європу

45—43 тисячі рр. до н. е. — неандертальські мисливці на мамонтів будують свої житла в Україні.

4500—3000 рр. до н. е. — племена неолітичної культури Кукутені-Трипілля, виробники глиняних статуеток кольорової кераміки, називають землі між Дунаєм та Дніпром своєю батьківщиною.

Світова історія: 3500-ті рр. до н. е. — шумери переселяються до Месопотамії

1500—1000 рр. до н. е. — поділ балто-слов'янських племен на балтів та слов'ян; слов'янські гідроніми локалізуються в басейні Дністра, Прип'яті та Дніпра.

1300—750 рр. до н. е. — Кімерійське царство, батьківщина вигаданого Конана-варвара, встановлює свою владу в причорноморських степах півдня України.

750—250 рр. до н. е. — скіфські наїзники перемагають кімерійців.

750—500 рр. до н. е. — у Північному Причорномор'ї виникають грецькі торгові колонії; греки уявляють, що українські степи на півночі населяють міфічні істоти на кшталт амазонок.

Світова історія: 753 р. до н. е. — легендарне заснування Рима

512 р. до н. е. — перський цар Дарій Великий здійснює похід у причорноморські степи, марно намагаючись розгромити скіфську армію.

Близько 485—425 pp. до н. е. — період життя Геродота, який описав Скіфію і поділив її населення на різні прошарки, в тому числі царських скіфів та скіфів-хліборобів, осіле населення лісостепового прикордоння.

250 р. до н. е. — 250 р. н. е. — сармати перехоплюють у скіфів контроль над причорноморськими степами.

1—100 pp. н. е. — римляни започатковують свою присутність у грецьких колоніях; Страбон ідентифікує річку Дон як східний кордон Європи, залишаючи сучасні українські землі на європейському боці євроазійського поділу.

Світова історія: близько 30 р. Ісус входить до Єрусалима

250—375 pp. — готи завдають поразки сарматам і встановлюють свою владу на українських землях.

375—650 pp. — період міграцій: гуни, авари та булгари проходять через причорноморські степи.

Близько 551 р. — історик Йордан розташовує слов'янські племена склавинів та антів між Дунаєм та Дніпром; ще раніше в цьому ж столітті анти починають свої напади на Східну Римську імперію.

650—900 pp. — Хозарський каганат збирає данину зі слов'янських племен на території України.

Світова історія: 800 р. — коронація Карла Великого «імператором римлян»

838 р. — перша згадка про русичів-вікінгів у західних джерелах.

860 р. — перший набіг русичів на Константинополь з північного узбережжя Чорного моря.

950 р. — візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний описує торгові відносини з Руссю та Дніпро-Чорноморський шлях, що використовувався для торгівлі та війн.

971 р. — імператор Іоанн Цимісхій зустрічається з київським князем Святославом на Дунаї, щоб домовитися про перемир'я між Візантією і Руссю.

987—989 pp. — київський князь Володимир бере в облогу візантійську фортецю Херсонес у Криму, одружується з сестрою візантійського імператора Василія II Анною, приймає християнство сам і хрестить киян.

1037 р. — князь Ярослав Мудрий завершує будівництво Софійського собору, резиденції руських митрополитів та першої бібліотеки на Русі.

Світова історія: 1054 р. — поділ християнської церкви між Римом та Константинополем

1054 р. — смерть князя Ярослава Мудрого, якого історики прозвали «тестем Європи» через шлюби його дочок з представниками європейських династій, символізує початок роздроблення Київської Русі.

1113—1125 pp. — князь Володимир Мономах тимчасово відновлює єдність Київської Русі та сприяє написанню «Повіті минулих літ», головного літописного джерела з історії середньовічної України.

1187—1189 pp. — київський літописець уперше вживає слово «Україна» для опису степового прикордоння від Переяслава на сході до Галичини на заході.

Світова історія: 1215 р. — англійський король Іоанн Безземельний видає Велику хартію вольностей

1238—1264 pp. — галицько-волинський князь Данило, який отримав корону від Папи, встановлює контроль над більшою

частиною українських земель, захищаючи їх від Золотої Орди на сході та від Польського й Угорського королівств на заході; він засновує місто Львів.

1240 р. — Київ захоплюють монгольські війська, і територія України опиняється у сфері впливу Золотої Орди.

1241—1261 pp. — Закарпаття переходить під контроль угорських королів.

1299—1325 pp. — митрополит Русі переносить свою резиденцію з Києва, спустошеного монголами, до Володимира-на-Клязьмі, а потім до Москви; у Галичині виникає окрема митрополія.

1340—1392 pp. — колись могутнє Галицько-Волинське князівство розділяють: Галичина відходить до Польщі, а Волинь разом із Подніпров'ям — до литовських князів.

Світова історія: 1347 р. — Європу спустошує «чорна смерть» (чума)

1362 р. — литовські та руські війська кидають виклик пануванню Золотої Орди в битві на Синіх Водах; більшість українських земель стає частиною Великого князівства Литовського.

1385 р. — литовський князь Ягайло одружується з польською королевою Ядвігою, започатковуючи перехід литовських еліт до католицизму і поступове об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

1430—1434 pp. — руські (українські та білоруські) еліти повстають проти дискримінаційної політики католицьких правителів Великого князівства Литовського.

1449—1478 pp. — Кримське ханство стає незалежним від Золотої Орди, але потрапляє під контроль Османської імперії.

1492 р. — перша згадка про українських козаків в історичних джерелах.

1514 р. — князь Костянтин Острозький завдає поразки московському війську в битві під Оршею у боротьбі між Литвою та Московією за колишні землі Київської Русі.

Світова історія: 1517 р. — Мартін Лютер пише свої «95 тез»

1569 р. — Люблінська унія між Королівством Польським та Великим князівством Литовським утворює Річ Посполиту, у якій Польща отримує контроль над українськими землями, а Литва зберігає владу над Білоруссю, утворюючи таким чином перший політичний кордон між двома східнослов'янськими землями.

1581 р. — в Острозі видається перший повний переклад Біблії церковнослов'янською мовою.

1590—1638 pp. — доба козацьких повстань, під час якої відбувається становлення козаків як грізної військової сили та окремого соціального стану.

1596 р. — Берестейська унія переводить частину Київської православної митрополії під юрисдикцію Риму, розділяючи уніатів (пізніше — греко-католиків) та православних до сьогоднішнього дня.

1632—1646 pp. — київський митрополит Петро Могила засновує Київську колегію (майбутню Києво-Могилянську академію), реформує свою церкву за зразками католицької Реформації та очолює процес написання первого православного «Сповідання віри».

1639 р. — французький інженер та картограф Гійом Левассер де Боплан видає першу mapу України, що відображає нещодавню колонізацію степового прикордоння.

Світова історія: 1648 р. — Вестфальський мир встановлює новий світовий порядок

1648 р. — козацький старшина Богдан Хмельницький починає повстання проти Речі Посполитої, що призводить до вигнання польських землевласників, масового вбивства євреїв і створення козацької держави, відомого як Гетьманщина.

1654 р. — козацька старшина визнає сюзеренітет московського царя, що призводить до тривалої боротьби між Москвою та Варшавою за контроль над Україною.

1667 р. — Андрушівська угода ділить Україну по Дніпру між Польщею та Московією, що викликає повстання проти обох держав на чолі з Петром Дорошенком.

1672—1699 рр. — османське правління на Правобережній Україні.

1674 р. — ченці Києво-Печерської лаври видають «Синопсис» — історичний текст, який описує Київ як історичний центр російської монархії та нації, заявляючи про релігійну, династичну та етнонаціональну єдність східних слов'ян перед лицем загроз із боку Османської імперії.

1686 р. — Київську митрополію передано з-під юрисдикції константинопольського під юрисдикцію московського патріарха.

1708 р. — гетьман Іван Мазепа, стурбований наступом Росії на козацькі права, піднімає повстання проти Петра I та переходить на бік армії шведського короля Карла XII, що наступає.

1709 р. — битва під Полтавою завершується перемогою російської армії, призводячи до скасування посади гетьмана й подальшого згортання автономії Гетьманщини.

Світова історія: 1721 р. — Ніштадський мир робить Росію європейською державою

1727—1734 рр. — тимчасове відновлення гетьманської посади, гетьманування Данила Апостола.

1740-ві рр. — рабин Ізраель бен Еліезер, більш відомий як Баал Шем Тов, збирає своїх учнів та послідовників у подільському містечку Меджибожі й починає проповідувати хасидизм.

1764—1780 рр. — ліквідація Гетьманщини в ході централізаторських реформ російської імператриці Катерини II.

1768 р. — Барська конфедерація польської шляхти та селянське повстання гайдамаків супроводжуються вбивствами уніатів та євреїв на Правобережжі.

1775 р. — ліквідація Запорозької Січі в пониззі Дніпра після російсько-турецької війни 1768—1774 років, з якої Російська імперія виходить переможницею.

1783 р. — Росія вперше анексує Крим.

Світова історія: 1789 р. — початок Великої французької революції

1772—1795 pp. — поділи Польщі, внаслідок яких Галичина переходить під контроль імперії Габсбургів, а Правобережна Україна та Волинь — під контроль Російської імперії.

1791 р. — Катерина II створює смугу осілості, забороняючи колишнім польським та литовським євреям переселятися у центр Росії; Україна стає частиною смуги осілості.

1792 р. — Російська імперія виграє нову війну з османами та зміщує контроль над Південною Україною.

1798 р. — видання першої частини поеми «Енеїда», авторства полтавського дворяніна Івана Котляревського. Початок сучасної української літератури.

1812 р. — українські козаки б'ються у лавах російської армії проти Наполеона.

1818 р. — видано першу граматику української мови.

1819 р. — місто Одеса, що стрімко розвивається, стає вільним портом, приваблюючи новий бізнес і поселенців.

1830 р. — польське повстання призводить до боротьби польських землевласників і російського уряду за лояльність українського селянства.

1834 р. — цар Микола I засновує Київський університет; починаються зусилля з перетворення Києва на оплот російської імперської ідентичності.

1840 р. — Тарас Шевченко, поет, художник і, на думку багатьох, духовний батько української нації, видає «Кобзар».

1847 р. — Микола Костомаров складає першу політичну програму новонародженого українського руху — «Книга буття

українського народу», у якій він закликає до створення слов'янської федерації з центром в Україні.

Світова історія: «весна народів» 1848 року

1848 р. — Габсбурзьку імперію струшує загальноєвропейська революція, яка призводить до мобілізації польського та українського національних рухів; українці об'єднуються навколо Головної Руської ради; імперська влада вирішує звільнити кріпаків.

1850-ті рр. — початок нафтодобування у Галичині, що перетворює Дрогобиччину на один із найпродуктивніших районів видобутку нафти у світі.

1854 р. — британські, французькі та османські війська висаджуються у Криму, щоб взяти в облогу Севастополь і побудувати першу залізницю в Україні від Балаклави до Севастополя; Росія програє Кримську війну та втрачає Чорноморський флот.

Світова історія: 1861 р. — початок громадянської війни в США

1861 р. — скасування кріпацтва в Російській імперії і ліберальні реформи Олександра II змінюють економічний, соціальний та культурний ландшафт України.

1863 р. — міністр внутрішніх справ Росії Петро Валуєв, стурбований новим польським повстанням і можливістю розколу всередині «загальноросійської народності», запроваджує заборону видань українською мовою.

1870 р. — уельський підприємець Джон Джеймс Юз приїздить до Південної України і засновує металургійне виробництво, започаткувавши розвиток Донецького промислового басейну та відкривши трудову міграцію росіян до України.

1876 р. — Емський указ, підписаний імператором Олександром II, запроваджує подальші обмеження на використання української мови; Михайло Драгоманов, молодий професор

історії Київського університету, емігрує до Швейцарії, де закладає ідеологічні основи українського лібералізму та соціалізму.

1890-ті рр. — земельний голод призводить до збільшення міграції українських селян з Австро-Угорщини до США та Канади і з підросійської України на Північний Кавказ та російський Далекий Схід.

1900 р. — харківський адвокат Микола Міхновський формулює ідею політичної незалежності України; схожі ідеї висловлюються у Галичині.

1905 р. — революція в Російській імперії кладе край заборонам на використання української мови й дозволяє заснування легальних політичних партій; революційні зрушення призводять до зростання російського націоналізму та єврейських погромів; Шолом-Алейхем виїздить із Києва до Нью-Йорка.

Світова історія: 1914 р. — початок Першої світової війни

1914 р. — вибух Першої світової війни перетворює Україну на поле битви між Російською імперією, Австро-Угорщиною та Німеччиною.

1917 р. — крах російської монархії відкриває шлях створенню Української держави, що здійснюється під керівництвом Центральної Ради, українського революційного парламенту.

1918—1920 рр. — українські уряди в російській та австрійській частинах України проголошують незалежність, але втрачають її у війні з сильнішими сусідами — більшовицькою Росією та новоствореною Польською республікою.

1921—1923 рр. — українські землі ділять між Радянською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

1920-ті рр. — доба націонал-комунізму в Радянській Україні.

1927—1929 рр. — більшовицька влада запроваджує широкомасштабну індустриалізацію, колективізацію та культурну революцію, політику, що спрямована на комуністичну трансформацію економіки та суспільства.

Світова історія: 1929 р. — «чорна п'ятниця» у США починає Велику депресію

1932—1933 рр. — внаслідок державної політики в Україні гине 4 мільйони людей через штучний голод, сьогодні відомий як Голодомор.

1934 р. — члени Організації українських націоналістів убивають польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, демонструючи дедалі більше невдоволення польським пануванням в українському суспільстві та зростання радикального націоналізму.

1937 р. — сталінські чистки в Радянському Союзі, зокрема в Україні, унаслідок яких мільйони людей потрапляють до ГУЛАГу, а сотні тисяч гинуть, досягають свого піку.

Світова історія: 1939 р. — початок Другої світової війни

1939 р. — пакт Молотова-Ріббентропа призводить до радянської окупації колишньої польської Галичини та Волині, а згодом також колишньої румунської Буковини; чехословацьке Закарпаття, де українські активісти на короткий час проголошують незалежність, відходить до Угорщини.

1941 р. — нацистське вторгнення до Радянського Союзу призводить до німецької та румунської окупації України, що перетворює її на одне з головних місць масового винищення євреїв під час Голокосту й забирає мільйони життів українців різних національностей.

1943 р. — радянська влада повертається до України, принесячи назад комуністичний режим, і розпочинає тривалу війну між радянськими силами безпеки та українським націоналістичним підпіллям у Західній Україні.

1944 р. — кримських татар депортують із Криму до Центральної Азії після звинувачень у співпраці з німцями.

1945 р. — Ялтинська конференція забезпечує міжнародне визнання нового польсько-українського кордону, залишаючи

Львів українській стороні, ѿ робить можливим членство України в ООН; пізніше цього ж року Закарпаття приєднується до Радянської України під тиском Москви, яка змушує Прагу визнати анексію.

1946 р. — насильницька ліквідація Української греко-католицької церкви, лідерів якої звинувачують у підтримці антикомуністичної політики Ватикану та зв'язках із націоналістичним підпіллям.

Світова історія: 1948 р. — початок «холодної війни»

1953 р. — смерть Сталіна припиняє подальше розгортання антисемітської кампанії та переслідування українських культурних діячів за нібито націоналістичні ухили.

1954 р. — Микита Хрущов організовує передання Криму від Росії до України з метою сприяння відновленню економіки півострова, яка постраждала від виселення кримських татар і залежить від постачання ресурсів з материкової України.

1956 р. — початок десталінізації та перетворення української партійної еліти на молодшого партнера російського керівництва в управлінні Радянським Союзом.

1964 р. — усунення Микити Хрущова призводить до завершення культурних поступок з боку режиму, започатковуючи часткове повернення до політичних норм пізнього сталінізму.

1970-ті рр. — апогей епохи застою, що характеризується уповільненням економічного зростання та поглибленим соціальними проблемами.

1975—1981 рр. — Гельсінський Заключний акт підштовхує українських дисидентів до організації руху на захист прав людини; КДБ заарештовує та ув'язнює членів Української Гельсінської групи.

1985 р. — Михайло Горбачов приходить до влади й запускає реформи, спрямовані на вдосконалення радянської політичної та економічної системи.

1986 р. — аварія на Чорнобильській АЕС порушує питання про відповідальність центральної влади за екологічну катастрофу та призводить до створення Партії зелених — першої масової політичної партії в Україні.

1990 р. — перші конкурентні вибори до українського парламенту призводять до формування парламентської опозиції і прийняття Декларації про суверенітет республіки, все ще в складі СРСР.

Світова історія: 1991 р. — розпад Радянського Союзу

1991 р. — після невдалого путчу в Москві Україна проголосує незалежність та очолює рух за вихід республік зі складу Союзу. Український референдум на підтримку незалежності 1 грудня 1991 року завдає смертельного удару СРСР.

1994 р. — російські, американські та британські гарантії щодо українського суверенітету й територіальної цілісності за умови подальшого передання Україною ядерних боєголовок, успадкованих від Радянського Союзу, Росії.

1996 р. — нова конституція ділить владу між президентом і парламентом, роблячи парламент важливим гравцем в українській політиці.

1997 р. — Україна та Росія підписують договір про кордони, визнаючи український суверенітет над Кримом і оренду Росією військово-морської бази в Севастополі.

2004 р. — Помаранчева революція, зумовлена широким не-прийняттям корупції у владі та російським втручанням у виборчу політику, приводить до влади реформаторського та про-західного президента Віктора Ющенка.

2008—2009 pp. — Україна заявляє про бажання вступити до Європейського Союзу, подає заявку на приєднання до Плану дій щодо членства в НАТО і приєднується до програми Східного партнерства Європейського Союзу.

2013 р. — Росія починає торговельну війну з Україною, змушуючи уряд президента Віктора Януковича відступити від

підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що спричиняє масові протести, які стали відомі як Євромайдан і Революція Гідності.

2014 р. — розстріл учасників протестних акцій урядовими військами призводить до урядової кризи та втечі президента Януковича з Києва. Росія розпочинає гібридну війну проти України, захоплюючи Кримський півострів та надсилаючи війська й техніку на Донбас.

2015 р. — російсько-український конфлікт створює найгострішу кризу у відносинах між Сходом і Заходом від часів «холодної війни».

ХТО Є ХТО В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Київські князі (до 1054 року)

Хельгі (Олег) (?—912)
Інгвар (Ігор) (?—945)
Хельга (Ольга) (бл. 945—962)
Святослав (962—972)
Ярополк (972—980)
Володимир Великий (980—1015)
Святополк Окайний (1015—1019)
Ярослав Мудрий (1019—1054)

Правителі Галицько-Волинського князівства (1199—1340)

Роман Великий (1199—1205)
Данило Галицький (1205—1264)
Лев (1264—1301)
Юрій (1301—1308)
Андрій та Лев (1308—1325)
Болеслав-Юрій (1325—1340)

Релігійні та культурні діячі (1580—1648)

Іван Федоров[ич] (близько 1525—1583), видавець Острозької Біблії (1581).
Князь Костянтин (Василь) Острозький (1526—1608), волинський магнат, меценат і прихильник реформи православ'я.

Іпатій Потій (1541—1613), засновник і митрополит уніатської церкви.

Мелетій Смотрицький (блізько 1577—1633), релігійний полеміст і автор першої граматики церковнослов'янською мовою.

Петро Конашевич-Сагайдачний (блізько 1582—1622), козацький гетьман і прихильник православної церкви.

Петро Могила (1596—1646), православний реформатор і митрополит київський (1632—1646).

Козацькі гетьмани (1648—1764)

Богдан Хмельницький (1648—1657)

Іван Виговський (1657—1659)

Юрій Хмельницький (1659—1663)

Павло Тетеря (1663—1665)

Іван Брюховецький (1663—1668)

Петро Дорошенко (1665—1676)

Дем'ян Многогрішний (1668—1672)

Іван Самойлович (1672—1687)

Іван Мазепа (1687—1709)

Іван Скоропадський (1708—1721)

Данило Апостол (1727—1734)

Кирило Розумовський (1750—1764)

Діячі мистецтв і науки (1648—1795)

Інокентій Гізель (блізько 1600—1683) — архімандрит Києво-Печерської лаври (1656—1683) і видавець «Синопсису» (1674).

Нatan Ганновер (?—1663) — талмудист, кабаліст, автор «Безодні Відчаю» (1653).

Самійло Величко (1670—1728) — козацький посадовець та історик.

Феофан Прокопович (1681—1736) — ректор Київської колегії і радник російського царя Петра І.

Раббі Баал Шем Тов (?—1760) — засновник хасидизму.

Григорій Сковорода (1722—1794) — філософ, поет і письменник.

Олександр Безбородько (1747—1799) — козацький старшина, канцлер Російської імперії, історик Гетьманщини.

Національні «будителі» (1798—1849)

Іван Котляревський (1769—1838) — автор «Енеїди» (травестії «Енеїди» Верглія).

Олександр Духнович (1803—1865) — закарпатський священик, поет і педагог.

Тадеуш Чацький (1765—1813) — засновник Кременецького ліцею (1805).

Маркіян Шашкевич (1811—1843) — поет і видавець альманаху «Русалка Дністровая» (1837).

Микола Гоголь (1809—1852) — прозайк і пропагандист української історії та культури.

Тарас Шевченко (1814—1861) — видатний художник, поет і письменник, часто розглядається як батько української нації.

Яків Головацький (1814—1888) — історик, етнограф, видавець «Русалки Дністрової» (1837), а також лідер московфільського руху.

Микола Костомаров (1817—1885) — історик, політичний діяч і автор першої політичної програми українського руху.

Адміністратори та підприємці (1800—1900)

Арман Емануель, герцог Рішельє (1766—1822) — французький рояліст і губернатор Одеси (1803—1814), часто його вважають справжнім засновником міста.

Микола Репнін-Волконський (1778—1845) — російський воєначальник і губернатор Малоросії (1816—1834), де він сприяв поліпшенню умов життя кріпаків і виступав проти руйнування козацьких прав.

Франц Стадіон (1806—1853) — австрійський державний діяч і губернатор Галичини (1847—1848), звільнив кріпаків і дав поштовх українській політичній мобілізації.

Джон Джеймс Юз (1814—1889) — валлійський підприємець, засновник міста Юзівка (нині Донецьк), а також ініціатор розвитку Донецького промислового басейну.

Платон Симиренко (1821—1863) — підприємець і благодійник, який профінансував видання «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Лазар Бродський (1848—1904) — підприємець і філантроп, який фінансував будівництво найбільшої синагоги Києва.

Станіслав Щепановський (1846—1900) — бізнесмен, політик і автор «Злиднів Галичини» (1888), зробив внесок у розвиток галицької нафтодобувної промисловості, запровадивши парові бури.

Політичні та культурні діячі (1849—1917)

Михайло Юзефович (1802—1889) — освітянин і спершу прихильник українофільського руху, який став ініціатором заборони українства, запровадженої Емським указом (1876).

Михайло Драгоманов (1841—1895) — історик, політичний діяч і мислитель, засновник українського лібералізму та соціалізму.

Ісмаїл Гаспринський (Ісмаїл Гаспіралі) (1851—1914) — педагог, громадський діяч і провідна постать кримськотатарського національного відродження.

Іван Франко (1856—1916) — поет, письменник, публіцист і засновник соціалістичного руху в Галичині.

Микола Міхновський (1873—1924) — юрист, політичний діяч та один із перших пропагандистів ідеї незалежності України.

Письменники та митці (1849—1917)

Юрій Федькович (1834—1888) — поет і фольклорист, відомий своїми оповіданнями про життя Буковини.

Леопольд Ріттер фон Захер-Мазох (1836—1895) — журналіст, письменник, автор романтичних історій про Галичину.

Микола Лисенко (1842—1912) — композитор і засновник української національної музичної школи.

Ілля Рєпін (1844—1930) — живописець-реаліст, найбільше відомий своєю епічною картиною «Відповідь запорожців турецькому султану» (1891).

Шолом-Алейхем (Соломон Рабинович) (1859—1916) — провідний єврейський письменник (писав на ідиші), найбільш відомий своїми оповіданнями про Тев'є-молочника, які послужили основою для мюзиклу «Скрипаль на даху».

Ольга Кобилянська (1863—1942) — письменниця-модерністка й рання феміністка.

Георгій Нарбут (1886—1920) — художник-графік, один із засновників Української Академії мистецтв (1917) і автор українського герба (1918).

Діячі Української революції (1917—1921)

Євген Петрушевич (1863—1940) — юрист, політичний діяч і голова Західно-Української Народної Республіки (1918—1919).

Михайло Грушевський (1866—1934) — видатний історик і голова Центральної Ради, українського революційного парламенту (1917—1918).

Павло Скоропадський (1873—1945) — нащадок відомого козацького роду, імперський офіцер і гетьман України 1918 року.

Симон Петлюра (1879—1926) — журналіст, політичний діяч, секретар військових справ Центральної Ради і голова Директорії Української Народної Республіки.

Володимир Винниченко (1880—1951) — популярний письменник і голова українських урядів з 1917 до 1919 року.

Нестор Махно (1888—1934) — анархіст-революціонер, командир селянської армії на півдні України (1918—1921).

Ісаак Бабель (1894—1940) — журналіст, письменник, автор «Конармії» (1926).

Юрій Коцюбинський (1896—1937) — син українського письменника Михайла Коцюбинського, більшовик, командир Червоної армії в Україні 1918 року.

Постаті культурного відродження (1921—1933)

Микола Скрипник (1872—1933) — комуністичний діяч і пропагандист українізації, який сків самогубство під час кампанії переслідувань, що супроводжувала Голодомор.

Павло Тичина (1891—1967) — провідний поет, творчість якого еволюціонувала від символізму до соціалістичного реалізму.

Микола Хвильовий (Микола Фітільов) (1893—1933) — провідний комуністичний письменник і засновник української пролетарської літератури, який сків самогубство під час кампанії, що супроводжувала Голодомор.

Олександр Довженко (1894—1956) — сценарист, режисер і пionер радянського кіномонтажу.

Дзига Вертов (Давид Кауфман) (1896—1954) — пionер-кіно-документаліст, чиї кращі твори, в тому числі «Людина з кінопаратором» (1929), були зняті в Україні.

Антагоністи Другої світової війни (1939—1945)

Митрополит Андрей Шептицький (Роман Александр Марія Шептицький) (1865—1944) — голова Української греко-католицької церкви (1901—1944) і провідна постать у галицькому суспільстві міжвоєнного та воєнного періодів.

Сидір Ковпак (1887—1967) — командир радянського партизанського з'єднання.

Михайло Кирпонос (1892—1941) — генерал Червоної армії, керівник оборони Києва 1941 року.

Еріх Кох (1896—1986) — нацистський гауляйтер Східної Пруссії (1928—1945) та рейхскомісар України (1941—1943).

Микола Ватутін (1901—1944) — генерал і командувач 1-м Українським фронтом.

Ото фон Вехтер (1901—1949) — нацистський губернатор дистрикту «Галичина».

Роман Шухевич (1907—1950) — лідер Організації українських націоналістів і головнокомандувач Української повстанської армії (1943—1950).

Степан Бандера (1909—1959) — лідер Організації українських націоналістів та її осередків у Західній Європі й Північній Америці (1933—1959).

Комуністичні лідери України (1938—1990)

Микита Хрущов (1938—1949)

Лазар Каганович (1925—1928, 1947)

Леонід Мельников (1949—1953)

Олексій Кириченко (1953—1957)

Микола Підгорний (1957—1963)

Петро Шелест (1963—1972)

Володимир Щербицький (1972—1989)

Володимир Івашко (1989—1990)

Лідери дисидентського руху (1960—1980-ті рр.)

Левко Лук'яненко (нар. 1927) — юрист і політичний діяч, який провів понад 25 років у тюрмі й на засланні, автор Акту проголошення незалежності України (1991).

Георгій Вінс (1928—1998) — баптистський пастор і релігійний активіст, двічі заарештований і засуджений радянськими судами, перш ніж бути висланим з СРСР 1979 року.

В'ячеслав Чорновіл (1937—1999) — журналіст, літописець українського інакодумства в 1960-ті роки, в'язень радянських тюрем і концтаборів, кандидат у президенти України (1991 р.).

Мустафа Джемілев (нар. 1943) — лідер кримськотатарського національного руху, який був заарештований 6 разів і провів багато років у радянських трудових таборах і засланні.

Семен Глузман (нар. 1946) — психіатр і правозахисник, за- суджений на 7 років позбавлення волі за викриття використання радянської психіатрії проти політичних дисидентів.

Мирослав Маринович (нар. 1949 р.) — наймолодший член Української Гельсінської групи, в'язень радянських концтаборів, публіцист, віце-ректор Українського католицького університету.

Президенти України (1991—2015)

Леонід Кравчук (1991—1994)

Леонід Кучма (1994—2005)

Віктор Ющенко (2005—2010)

Віктор Янукович (2010—2014)

Петро Порошенко (з 2014)

© Фото Сьюзен Вілсон

Сергій Плохій — професор історії та директор Українського наукового інституту Гарвардського університету. Автор дев'яти книжок, у тому числі «The Last Empire» («Остання імперія»), що нагороджена премією Ліонеля Гелбера, премією Пушкінського видавництва російської книжки (Pushkin House Russian Book Prize) і премією Антоновичів. Сергій Плохій мешкає в місті Арлінгтон, штат Массачусетс.

Цю книгу було написано в розпал подій, які відомі на Заході як «українська криза», щоб ознайомити західного й передусім англомовного читача з історією країни, яка раптом з'явилася на перших сторінках газет, та пояснити витоки російсько-українського конфлікту. Англомовна преса зустріла вихід «Брами Європи» надзвичайно позитивно, із розлогими рецензіями від «Wall Street Journal» та «Economist» до «Times» та «New York Review of Books». Але найнесподіванішим стало зацікавлення книгою в країнах Східної Європи та Євразії, адже видавці Польщі, Румунії, Росії та Китаю придбали права на її переклад. Мені особливо приємно, що першим перекладом книжки став саме український. Український читач найбільш обізнаний, а значить, найбільш вимогливий, але сподіваюся, що й він знайде в цьому погляді на історію України чимало цікавого, нового та важливого, для того щоб зрозуміти себе, свою країну та своїх сусідів.

Сергій Плохій